

UDK:811.163.4(497.16)Petrović Njegoš P. II

Izvorni naučni rad

Adnan ČIRGIĆ (Podgorica)

Institut za crnogorski jezik i književnost

adnan.cirgic@icjk.me

**NEKE FONOLOŠKE I MORFONOLOŠKE OSOBINE
JEZIKA PETRA II PETROVIĆA NJEGOŠA
U ODNOSU NA CRNOGORSKE GOVORE
(S POSEBNIM OSVRTOM NA NJEGUŠKI GOVOR)**

Ovaj rad predstavlja kratku uporednu analizu važnijih fonoloških i morfonoloških osobina Njegoševa jezika s takvim osobinama u crnogorskim govorima, osobito u njeguškom govoru. Za osobine Njegoševa jezika koristili smo popis koji je dao Danilo Vušović u svojoj studiji *Prilozi proučavanju Njegoševa jezika* (1930).

Ključne riječi: *Njegoš, crnogorski govori, njeguški govor*

Koliko su Njegoš i njegovo djelo bili inspiracija naučnika raznih oblasti u Crnoj Gori i izvan nje, najbolje svjedoči *Bibliografija NJEGOŠ* koja ovih dana treba da izađe iz štampe u izdanju Instituta za crnogorski jezik i književnost, a koja sadrži impozantnih skoro 35.000 jedinica. Broj jedinica koje se tiču Njegoševa jezika u značajnome je zaostatku u odnosu na broj jedinica koje se odnose na njegovo književno djelo. No to ne znači da je broj jezičkih jedinica zanemarljiv.

Njegošev je jezik bio tema izučavanja svih crnogorskih filologa i većine južnoslovenskih. Taj je jezik privukao Vuka Karadžića kojemu je poslužio kao dokaz da narodni jezik može funkcionisati u književnosti – iako je kasnije njegova norma, poznato je to, zaobišla mnoštvo osobina Njegoševa i njegoševskoga jezika. U izučavanju toga jezika dva su imena nezaobilazna – Milan Rešetar i Danilo Vušović. Riječ je o prva dva školovana njegošologa, jednome iz Hrvatske i jednome iz Crne Gore. Nijesu nezaobilazni samo po tome što su prvi, no i po tome što tome jeziku nijesu prikrivali crnogorsku odrednicu. Kasniji njegošolozi, uglavnom Crnogorci, nijesu išli tim tragom.

Namjera nam nije da ovim referatom obuhvatimo sve osobine Njegoševa jezika. Za to bi bila potrebna prilično opsežna monografija. Namjera nam

je da neke fonološke i morfonološke osobine Njegoševa jezika uporedimo sa stanjem u crnogorskim govorima, prije svega sa stanjem u njeguškom govoru koji još uvijek nije opisan¹, a riječ je o govoru kraja u kojemu je Njegoš rođen i u kojemu je proveo djetinjstvo.

Polazimo od osobina koje je izdvojio Danilo Vušović u doktorskoj disertaciji *Prilozi proučavanju Njegoševa jezika* (1930)². Već u prvoj rečenici svoje monografije Vušović ističe: „Njegoševa su dela većinom pisana narodnim jezikom, i to onim dijalektom kakvim se govori u Crnoj Gori“.³ Izdvajajući *Gorski vijenac* i *Lažnoga cara Šćepana Maloga* kao dva najbolja njegova djela, kaže da u njima „obično uvek nalazimo – i u fonetici i u morfologiji, i u sintaksi – osobine crnogorskih dijalekata. Izvesni tuđi elementi koje nalazimo u tim delima, poglavito turski i talijanski, obični su i u govorima u Crnoj Gori.“⁴ Sve važnije „neknjiževne“ osobine Njegoševe, odnosno one osobine koje se nijesu uklapale u jezički standard onoga vremena, Vušović je iznio u 340 tačaka, od čega se na fonologiju i morfonologiju odnosi prvih 67.

U prvih devet tačaka Vušović je obradio različite alternante jata u Njegoševu jeziku. Na prvome su mu mjestu oblici s *ije* umjesto *je*, za koje kaže da nijesu „osobina narodnoga govora u Crnoj Gori“.⁵ U vezi s time navodi nekoliko oblika glagola *vidijeti*: *vidijesmo*, *vidijeli*, *vidije* te dva usamljena primjera kao što su *zavijesa* (umj. *zavjesa*) i *pobijeda* (umj. *pobjeda*). Te dvije grupe treba razdvojiti jer su u drugome slučaju u pitanju duži oblici uslovljeni stihom, a u prvome (kod oblika *vidijeti*, *vidijeli*, *vidijesmo* i sl.) oblici koji su tipični za jedan dio podllovcenske Crne Gore, prije svega za njeguški govor, za crmničke govore, dio riječkih i govore cetinjskoga kraja. Oblik *vidijeti* i danas se može čuti u tim govorima – pored tipičnoga i dominantnoga *viđeti*.

Njegošev dvojaki alternant jata u oblicima tipa *sniježan* – *snježan*, *odsi-ječe* – *odšeče*, *odijelo* – *ođelo* i sl. preslika je stanja iz crnogorskih govora, pa i njeguškoga. Vušović je s pravom to predstavio kao odraz stanja u narodnim govorima. No to se ne bi moglo reći i za oblike tipa *pređem*, *pređe*, *prevarni*

¹ Ispitivanje njeguškoga govora obavili su Adnan Čirgić i Aleksandar Radoman u ljeto 2008. i 2009. godine. Nakon toga objavljen je *Rječnik njeguškoga govora* (Adnana Čirgića) u izdanju Matice crnogorske, Podgorica – Cetinje, 2009. a Adnan Čirgić publikovao je „Građu za izučavanje njeguškoga govora“ u časopisu *Lingua Montenegrina*, br. 5, Cetinje, 2010, str. 599–645. Monografija koja bi obuhvatila kompletan opis njeguškoga govora još nije urađena.

² Danilo Vušović, „Prilozi proučavanju Njegoševa jezika“, *Južnoslovenski filolog*, knj. III, Beograd, 1930. Za ovu priliku koristili smo izdanje koje je priredio Drago Ćupić u knjizi: Danilo Vušović, *O Njegoševom jeziku*, Podgorica, 2004.

³ Danilo Vušović, *O Njegoševom jeziku*, Podgorica, 2004, str. 25.

⁴ Isto, str. 25.

⁵ Isto, str. 41.

koji se javljaju rjeđe od oblika tipa *prijekrst, prijekor, prijevara, prijevarni, prijeđem, prijeđoše, priješao* i sl. Vušović za te oblike kaže: „Razumljivo je da se upotreba ovakvih (dužih i kraćih) oblika podešava prema potrebi metra.“⁶ Ta je konstatacija samo djelimično precizna, odnosno tačna je u dijelu koji se odnosi na kraće oblike. Duži su oblici bili dominantni u narodnim govorima do polovine XX vijeka, a kasnije su ih, pod uticajem standardnojezičke norme, počeli potiskivati kraći oblici. O tome ponajbolje svjedoče dijalektološke monografije i studije iz međuratnoga perioda, osobito dvije koje obuhvataju široke oblasti, autora Mihaila Stevanovića i Danila Vušovića. U severozapadnim govorima crnogorskim prefiks *prě-* dvojako se javlja. „Ako je *prě-* kao prefiks imenički, onda imamo zamenu dugoga *jata* glasovima *i* je:

prijelom, prijenos, prijepad, prijelaz, prijerez, prijegled, prijeskok, prijetok, prijeplet, prijerod, prijepek, prijestup, prijedlog, prijeklad, prijelog, Prijelozi (mesto), prijevod, prijekor i sl. (...)

Ako je *prě-* glagolski prefiks, onda imamo zamenu kratkog *ě* slogom *je* (odnosno *e* posle *r*):

prelomiti, prenositi, prepasti, prerezati, preskočiti, preplesti, prepletati i preplijetati, preroditi, prenositi, prepeći, prestupiti, prelaziti itd.

Kod prideva u tom pogledu imamo dvojnost: ako je pridev sagrađen od imenice, onda imamo imenički prefiks *prije-*; ali ako je načinjen od glagola, onda je glagolski prefiks *pre-*:

prijekoran, prijestupan (prijestupna godina), prijepun (nema imenice) i *prepun, prijegledan, prijetravan, prepečen, prelazan, preveden, predložen, prenešen* itd.“ – konstatovao je Danilo Vušović.⁷ Takvo stanje potvrđuje i Mihailo Stevanović u jugoistočnim govorima crnogorskim: *prijelaz, prijestup, prijekor, prijeklad, prijedlog, prijegled, prijesad, prijenos, prijepek, prijepis, priješek, prijetop, priječer, prijevljes, prijevoz, prijegon, prijekop, prijelom, prijeboj*, a u pridjevima nastalim od glagola prefiks je *pre-*: *prekrojen, prenešen, prevežen, preveden*, dok u pridjeva izvedenih od imenica prefiks je *prije-*: *prijestupan, prijekoran, besprijekoran*.⁸ Duži su oblici danas samo sporadično sačuvani, i to uglavnom kod starijega stanovništva – i u njeguškome i u ostalim crnogorskim govorima.

I grupa *rj* ponaša se u Njegoševu jeziku kao i u crnogorskim govorima, i kao u njeguškome govoru. Nestabilna je, javlja se dubletno – i kao *rj* i kao *r*, a kao *rj* ne javlja se nikad iza suglasničkih grupa.

⁶ Isto, str. 42.

⁷ Danilo Vušović, „Dialekat Istočne Hercegovine“, Rasprave i građa, Srpska kraljevska akademija, *Srpski dijalektološki zbornik*, knj. III, Beograd – Zemun, 1927, str. 8–9.

⁸ Videti: Mihailo Stevanović, „Istočnocrnogorski dijalekat“, *Južnoslovenski filolog*, knj. XIII, Državna štamparija Kraljevine Jugoslavije, Beograd, 1933-34, str. 22.

Oblici *željeo, smjeo, šeo* i sl. koji se javljaju – po izuzetku – u Njegoševu jeziku nijesu odraz stanja ni u njeguškom govoru ni u govorima cetinjskoga tipa. Vušović ih navodi kao uticaj glagolskoga pridjeva radnoga ženskoga roda⁹. No u nekim crnogorskim govorima (kakav je recimo govor Zete i Podgorice) izostala je promjena jata u *i* ispred *o* i *j*, pa se u njima ne javljaju samo oblici poput *željeo, smjeo, šeo*, koji bi se mogli tumačiti kao uticaj ženskoga roda, već i oblici poput *šejati, vljejati* umjesto *sijati, vijati*. Budući da je Vušović i kod Njegoša registrovao oblik *zašejana*, valjalo bi odbaciti pretpostavku o pomenutom uticaju. Ostaje dakle nerazjašnjeno da li su ti oblici kod njega odraz nekadašnje dubletne upotrebe u narodnim govorima u kojima takve upotrebe više nema, jesu li se pojavili kao uticaj govora zetskoga tipa ili je pak riječ o grešci priređivača Njegoševih djela sa stare ruske ortografije na savremenu.

Danilo Vušović naveo je i nekoliko primjera upotrebe ekavskih oblika u Njegoševu jeziku: *leb, celivati, ovde, onde, ovdén, ovdéna, ondena* pored *ovđe, ovđen* i sl. Ekavizam *leb* tipičan je za cijelu podlavlčensku Crnu Goru, ekavizam *celivati* opštecrnogorska je odlika, a ekavizmi (iako nije riječ o stvarnim ekavizmima) *ovde, onde* tipični su za njeguški govor (pored *ovdena, odena, oden*). Uz takve naveo je i nekoliko ekavizama u čiju je izvornost posumnjao, pa ih tretira kao knjiške oblike. To su *strela, cesar, greh, mleko, kolevka, prvenac* i sl. Ti slučajevi nemaju potvrda ni u crnogorskim govorima ni u staroj književnosti ni u usmenoj književnosti, pa nije riječ ni o čemu drugome do o pogrešnoj transkripciji priređivača Njegoševih djela.

I oblici *god / gođe, svuđ / svuđe, đegođ, ko god, štogođ* opštecrnogorska su odlika. U crnogorskim govorima uz njih egzistiraju još i oblici *goj, svuj* i sl. Što se pak tiče oblika tipa *nješto, nekoliko, neki* sasvim je ispravna Vušovićeva sumnja da oni mogu biti crta Njegoševa jezika.¹⁰ Mi tu osobinu u njeguškom govoru nijesmo uočili.

Sekundarno je i *ije* (umjesto etimološkoga *e*) u Njegoševu jeziku, kao u primjerima tipa *prosvještenje, pokrijevati, talijer* i sl. odraz su stanja u crnogorskim govorima. Što se u njegovu jeziku javljaju i oblici poput *putir, oficir*, današnje stanje u njeguškom govoru daje povoda za stav da je dubletna upotreba tih oblika na *ir* i *ijer* njeguška karakteristika.

Oblike poput *otečestvo, čest, beskonečan, točka, ljubov, sovršenstvo, vazduh, vospitati, voskrsenje, načalo, načalnik* i sl. Danilo Vušović je ispravno odredio kao crkvenoslovenizme i izuzeo ih iz mnoštva narodnih osobina Njegoševa jezika. Od njih se razlikuje *so tijem* i *so tim*, što je osobina i

⁹ Videti: Danilo Vušović, *O Njegoševom jeziku*, Podgorica, 2004, str. 43.

¹⁰ Isto, str. 44.

narodnih govora (pa i njeguškoga), nastala vjerovatno analogijom prema *s ovijem* i *s ovim*.¹¹

Osobine koje Danilo Vušović navodi u vezi s pokretnošću vokala (tipa *proza selo, oda šta, opeta, ondena, veće, teke, svuđe*) tipične su i za narodne govore. U njeguškome govoru nijesmo uočili oblike *odmaha, tadera, gođe*. Moguće je da ih je Njegoš koristio za potrebe stiha. Takođe, kao njegušku osobinu (ali ni kao tipičnu narodnu osobinu uopšte) nijesmo uočili ni oblik *igumne* (s nepostojanim *a*), *amanta* (s nepostojanim *a*) i sl.

Češća upotreba vokalske grupe *ao* u m. r. glagolskoga pridjeva radnoga od sažetoga *a* (npr. *došao – doša*) odlika je njeguškoga govora. Oblici bez sažimanja i danas su dominantni u tome govoru. Je li već u Njegoševo vrijeme bio započet proces sažimanja te vokalske grupe u njeguškome govoru, ili je to samo sporadični import iz okolnih govora – teško je odgovoriti. Nekoliko uočenih primjera sažimanja *ao* u *o* (*mogo, odgovaro, poslo*) nijesu odlika ni njeguškoga govora ni govora koji gravitiraju Cetinju. Ili su uticaj okolnih bokeških govora ili su plod nesavjesnoga priređivanja njegovih djela. I primjeri sažimanja vokalskih grupa poput *nako, pas, dako, dosim, majde* odlika su narodnih govora.

U vezi s vokalima Vušović registruje kod Njegoša i primjere s izgubljenim sufiksom *i* iz imperativne osnove, npr. *drž, bjež, izlaz, ostavte, otvorte* i sl. Ta je pojava odraz stanja i u njeguškome govoru i u ostalim crnogorskim govorima. Ista je situacija i kad je u pitanju sufiks *alno j* iz imperativne osnove, npr. *da, pročitaj, pita, vlada, vjenčate, date, pitajte* i sl.¹² I oblici tipa *otole / otle / otale* u Njegoševu jeziku osobina su i njeguškoga i drugih crnogorskih govora.

Pri opisu konsonantskoga sistema u Njegoševu jeziku Vušović je čelno mjesto odredio konsonantu *h*, čija je sudbina posebno interesantna u crnogorskim govorima.¹³ Fonem je *h* gotovo dosljedan u Njegoševu jeziku – baš kao i u svim govorima cetinjskoga tipa. Odstupanja od današnjega stanja u govorima su minimalna (npr. *uvehnuti, hrđav, hegljen* i sl.). Zamjene *h* sa *k* ili *g*, poznate u nekim crnogorskim govorima, kod Njegoša nema (po nalazu Danila Vušovića).¹⁴

I fonem *f* i grupa *hv* se u Njegoševu jeziku ponašaju kao u njeguškome govoru. Izuzetak čini samo nekoliko slučajeva njegove zamjene fonemom *v*, što nije odlika njeguškoga govora.¹⁵

¹¹ Neće biti u pravu Vušović (Isto, str. 45) koji to dovodi u vezu s konstrukcijom *s ovaliko* jer bi u tome slučaju postojalo i *so toliko*, a takva konstrukcija je nepotvrđena u crnogorskome jeziku.

¹² Isto, str. 54.

¹³ Videti o tome: Radosav Bošković, „O prirodi, razvitku i zamenicama glasa *h* u govorima Crne Gore“, *Južnoslovenski filolog*, XI, Beograd, 1931, str. 179–197.

¹⁴ Danilo Vušović, *O Njegoševom jeziku*, Podgorica, 2004, str. 49.

¹⁵ Isto, str. 52.

Prelazak *l* u *o* na kraju sloga i riječi kod Njegoša se javlja kao i u govorima cetinjskoga i bokeškoga tipa. Pored primjera *telal*, *šal*, *bokal* i sl., koji su svakako narodni, javlja se i nekoliko primjera s *o* umjesto *l* na kraju riječi stranoga porijekla tipa *vicekonsuo*, *papagao*, *tituo*, za koje Vušović smatra da su Njegoševa tvorevina.¹⁶ Ipak, prije će biti da je riječ o procesu koji je mogao obuhvatiti i sve usvojenice kao i domaće riječi, ali je kasnije prekinut najvjerovatnije pod uticajem školstva i jezika knjige.

Njegoš je vjeran stanju u njeguškome govoru i u slučajevima uprošćavanja grupa *vl* i *vr* u inicijalnome položaju u riječi (kad se gubi početno *v*), u slučajevima gubljenja *p* iz grupa *pt*, *pš* u inicijalnome položaju (*tica*, *šenica*), uprošćavanja grupa *žj* i *šj* (*boži*, *boža*, *vraži* i sl.) itd.

I slučajevi disimilacije, odnosno asimilacije suglasnika, poput *mlogo* mjesto *mnogo* ili *guvno* mjesto *gumno*, *tavni* mjesto *tamni*, *mnadi* mjesto *mлади*, *pomotnjik* umjesto *pomoćnik* itd. odraz su ne samo stanja u njeguškome govoru, nego su donedavno bili opštegcnogorska pojava. I izostanak jotovanja labijala *m*, *b*, *p*, *v* (*čamju*, *grmjava*, *ljubjaše*, *drobjahu*, *pjačka*, *prosipju*, *Grahovjani*, *postavjati* i sl.) odlika je njeguškoga govora, premda je zbog migracije stanovništva i uticaja školstva taj proces na Njegušima danas nedosljedan. Mora biti da je uticaj okolnih govora, u kojima je jotovanje u tim slučajevima izvršeno, postojao i u Njegoševo vrijeme jer su jotovani oblici prisutni i u njegovu jeziku. Jekavska je jotacija kod Njegoša dosljedna – kao i u svim crnogorskim govorima. Oblici *českota*, *izlećela*, *đed*, *neđelja*, *ođesti*, *šćeli* itd. potvrda su te konstatacije. Što nema jotovanja suglasnika *s* i *z* (u *ś* i *ź*), razlog je u upotrebi neadekvatnoga pisma.

Navedenim osobinama uglavnom se završava popis što ga je dao Danilo Vušović u citiranome djelu,¹⁷ a koji je nama poslužio za usporedbu fonoloških i morfonoloških karakteristika Njegoševa jezika sa stanjem u njeguškome govoru i ostalim crnogorskim govorima. Iscrpnija analiza svakako bi donijela još mnoštvo osobina i zauzela mnogo više prostora nego što ga dozvoljava ovaj povod. No i ovoliko koliko ih je dovoljno je da se potvrdi teza da je Njegošev jezik u osnovi narodni jezik, odnosno odraz stanja u crnogorskim govorima, prvijenstveno u njeguškome govoru.

¹⁶ Isto, str. 50.

¹⁷ Nijesmo uzimali u obzir neke „sitnije“ osobine niti Vušovićeve napomene koje su više tiču pravopisa nego jezika.

Citirana literatura

- Bošković, Radosav: „O prirodi, razvitku i zamenicama glasa *h* u govorima Crne Gore“, *Južnoslovenski filolog*, XI, Beograd, 1931, str. 179–197.
- Čirgić, Adnan & Radoman, Aleksandar: „Izvještaj o ispitivanju njeguškoga govora“, *Matica*, br. 36, Matica crnogorska, Podgorica, str. 367–372.
- Čirgić, Adnan: „Građa za izučavanje njeguškoga govora“, *Lingua Montenegrina*, br. 5, Institut za crnogorski jezik i književnost „Vojislav P. Nikčević“, Cetinje, 2010, str. 599–645.
- Čirgić, Adnan: *Rječnik njeguškoga govora*, Matica crnogorska, Podgorica – Cetinje, 2009.
- Stevanović, Mihailo: „Istočnocrnogorski dijalekat“, *Južnoslovenski filolog*, knj. XIII, Državna štamparija Kraljevine Jugoslavije, Beograd, 1933–34.
- Vušović, Danilo: „Dijalekat Istočne Hercegovine“, *Rasprave i građa*, Srpska kraljevska akademija, *Srpski dijalektološki zbornik*, knj. III, Beograd – Zemun, 1927.
- Vušović, Danilo: „Prilozi proučavanju Njegoševa jezika“, *Južnoslovenski filolog*, knj. III, Beograd, 1930.
- Vušović, Danilo: *O Njegoševom jeziku*, Oktoih – Centar za kulturu Nikšić, Podgorica, 2004.

Adnan ČIRGIĆ

SOME PHONOLOGICAL AND MORPHONOLOGICAL FEATURES OF THE LANGUAGE OF PETAR II PETROVIĆ NJEKOŠ COMPARED TO OTHER MONTENEGRIN SPEECH PATTERNS (WITH AN EMPHASIS ON NJEGUŠI'S SPEECH PATTERN)

The present paper presents a brief comparative analysis of the major phonological and morphophonological features Njegoš's language with such properties in Montenegrin speech patterns, especially in Njeguši's speech pattern. The list provided by Danilo Vušović in his study *Contributions to the Study of Njegoš's Language* from 1930 was used as a reference for features of Njegoš's language.

Key words: *Njegoš, Montenegrin speech patterns, Njeguši's speech pattern*